

LA CONSTRUCCIÓ D'UN SISTEMA FISCAL: MUNICIPIS I IMPOST AL PAÍS VALENCIÀ (SEGLES XIII-XIV)

per

Antonio J. Mira-Pau Viciano
(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

El bastiment d'una veritable fiscalitat municipal al País Valencià fou un procés que, en les seues etapes essencials i en la seua cronologia, va coincidir amb el que experimentaren els altres territoris de l'Europa feudal. En efecte, entre 1250 i 1350 es van anar definint els instruments fiscals —impost directe, indirecte i deute públic— que, amb una articulació pràcticament ja definitiva, configurarien l'estructura de les hisendes municipals valencianes durant les èpoques tardomedieval i moderna. Ara bé, en aquest cas, els lligams entre el desenvolupament de la fiscalitat municipal i de l'organització institucional del municipi foren encara més estrets que als vells països feudals. L'endemà mateix de la conquesta i tot just encetada la colonització cristiana, el poder reial, més fort en el nou regne que a Catalunya o Aragó, impulsava la difusió del municipi com a marc d'enquadrament del territori i de la població i, alhora, com a engranatge per a reforçar el mecanisme de percepció de les seues rendes. El model institucional de la ciutat de València, basat en un codi romanista favorable a la monarquia, s'estengué ben aviat a les viles i llocs reials i, posteriorment, al conjunt del regne. Aquesta homogeneïtat institucional afavoriria també, malgrat les diferències locals, la recerca de solucions hisendístiques similars. D'entrada, un tret característic de les finances municipals valencianes serà la precocitat amb què l'impost —l'impost directe cedit o autoritzat pel poder reial— esdevindrà la base fonamental dels ingressos veïnals. La fase prefiscal, en què els recursos del municipi es reduïen als béns patrimonials o a rendes de caràcter senyorial, va ser

pràcticament inexistent al País Valencià, si és que mai es va donar. Des del primer moment els dirigents locals hagueren de recórrer a l'impost: en 1246, a l'any següent del privilegi que regulava l'elecció dels jurats, el nucli gestor del municipi, apareixien ja les primeres notícies de contribucions veïnals a la ciutat de València.¹ La creació *ex novo* de tot l'entramat institucional del regne havia permès cremar etapes. Amb una autoritat reforçada, la Corona podia rendibilitzar l'experiència de les ciutats del nord de l'Ebre per a convertir els municipis valencians en unes actives «fàbriques fiscals» durant una època marcada per la colonització del nou territori. En definitiva, serà aquesta integració de les ciutats i viles en la gestió de la fiscalitat reial el factor que, de manera paral·lela, va estimular el vigorós desenvolupament de l'impost municipal.

La peita: un impost sobre el patrimoni

El procés de creació del sistema fiscal dels municipis estigué condicionat pel model d'exaccions que la Corona estava bastint al regne de València. En aquest sentit, el tret més característic va ser la feblesa de les rendes sobre la terra en favor de la *peita*, un *tribut* en metàl·lic que, de manera similar a la *quèstia* catalana, era exigit col·lectivament als municipis de les terres patrimonials. En efecte, una exacció com la *peita*, de volum flexible —en funció de la capacitat contributiva i negociadora dels municipis— i de caràcter col·lectiu, permetia obtenir uns ingressos pecuniaris sòlids amb independència de les fluctuacions agràries.² És més, en delegar l'assignació de les quotes corresponents a cada contribuent i la recaptació efectiva al municipi, la Corona s'estalviava qualsevol esforç burocràtic més

¹ *Aureum Opus Privilegiorum Civitatis et Regni Valentie*, ed. de Lluís Alanyà. València, 1515 (ed. facsímil, València, 1972), priv. núm. 21 de Jaume I, ff. 8v-9r, pp. 76-77.

² Cfr. J. TORRÓ: *Colonització i resistència andalusina al regne de València. La frontera meridional (1238-1277)*. València, 1996, tesi doctoral, pp. 459-476 i, del mateix autor, «Colonització i renda feudal. L'origen de la *peita* al regne de València», en M. SÁNCHEZ-A. FURIÓ (eds.): *Corona, municipi i fiscalitat a la Baxa Edat Mitjana*. Lleida, 1997, pp. 467-494.

enllà del control dels porters reials que s'encarregaven de rebre les sumes de les autoritats municipals. Aquest mecanisme d'obtenció de rendes suposava la col·laboració de les oligarquies locals i, d'aquesta manera, s'afavoria el consens i l'acceptació de l'exacció reial com a part de la despesa comunitària. La peita, doncs, tenia dues cares. Des del punt de vista del lligam entre la Corona i les seues viles, més que no un *impost* en el sentit tècnic, era un *tribut* que formava part de les seues rendes patrimonials.³ En canvi, des de la relació entre les institucions municipals i els veïns, es tractava d'un impost públic, en la mesura que exigia una estimació acurada de la riquesa dels contribuents i tenia un abast en principi general dins de la comunitat local. En aquest sentit, se sentaven les bases perquè la peita esdevingués, ja des del primer moment, el nucli d'una veritable fiscalitat municipal de caràcter directe.

Bona mostra d'aquesta imbricació originària entre la fiscalitat reial i la veïnal és que la normativa que regulava les recaptacions, efectuades sempre pels municipis, era la mateixa. Ja en 1246, tot just acabada la conquesta militar del territori, la Corona establia les condicions en què s'havia de contribuir «*in universis et singulis questiis, exercitibus, cavalcatis et eorum redempcionibus sive in quibuslibet aliis rebus regalibus et vicinalibus*».⁴ La reglamentació definitiva va tenir lloc poc després. Un privilegi de 1252 concedit per Jaume I a la ciutat de València —i ben aviat estès en la pràctica a la resta de poblacions reials— regulava la tributació dels habitants «*in omnibus seviciis et expensis et quibuslibet aliis regalibus et vicinalibus*».⁵ Es tractava, doncs, d'un marc normatiu únic per a totes les modalitats de l'impost directe, fos reial o municipal i ordinari o demandes extraordinàries. En qualsevol cas, la suma assignada a cada contribuent havia de ser proporcional a la seua riquesa, tal com s'expressava en la fórmula «*per solidum et libram*». Aquest mecanisme fiscal, és a dir, la determinació de la quota exigida al contribuent aplicant un cànon a la base imponible definida pel valor dels seus béns, era de tradició urbana. Ja s'estava utilitzant en les ciutats de Catalunya i, de fet, provenia de la precoç

³Sobre la funció del tribut i de l'impost en els orígens de la fiscalitat europea, *vid.* Ch. WICKHAM: «Lineages of western European taxation, 1000-1200» en M. SÁNCHEZ-A. FURIÓ (eds.): *Corona, municipi i fiscalitat...*, *cit.*, pp. 25-42.

⁴*Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, *cit.*, priv. núm. 21 de Jaume I, ff. 8v-9r, pp. 76-77.

⁵*Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, *cit.*, priv. núm. 43 de Jaume I, ff. 14v-15r, pp. 88-89.

experiència fiscal dels municipis occitans i del nord d'Itàlia. Repartir l'esforç impositiu en proporció a la capacitat dels veïns era racional des del punt de vista econòmic i facilitava l'acceptació de l'impost, cosa que en el cas valencià significava afavorir el procés de colonització.

Ara bé, deixant a banda que es tractava d'un gravamen proporcional però no progressiu, la qüestió central del sistema de «sou i lliura» era com s'establia la base imponible, és a dir, quins eren els criteris d'estimació de la riquesa fiscal de cada veí. El privilegi, però, no regulava aquesta transcendent qüestió. L'única disposició concreta feia referència a l'aplicació del cànon, que en el cas dels béns mobles havia de duplicar el dels immobles.⁶ Però la clau d'aquest sistema impositiu era decidir quins béns concrets estaven sotmesos a tributació i com es valoraven. Ací, com també en l'aplicació dels cànon i a l'hora de fer efectiva la col·lecta, la iniciativa es deixava en mans de les autoritats municipals. Era una comissió dels prohoms de la ciutat, en la qual hi havia representants de totes les parròquies, l'òrgan que s'encarregava de taxar, segons el seu criteri, la riquesa dels contribuents i de designar els col·lectors, amb una exclusió explícita de la participació dels oficials reials —inclosos el batlle i el justícia— en qualsevol d'aquestes activitats. A més d'assegurar l'autonomia del municipi, el privilegi de 1252 definia l'impost directe com una contribució d'abast general dins del reialenc. En efecte, tots els habitants de la ciutat de València, inclosos els cavallers i els eclesiàstics, havien de participar en les càrregues reials i veïnals i, per tant, restaven sota l'autoritat fiscal del municipi. D'aquesta manera, dins de la jurisdicció de les ciutats i viles reials, la peita esdevenia en la pràctica un impost directe que, si bé tenia una justificació com a tribut de la Corona, quedava plenament en mans del municipi.

No es tractava, doncs, d'un simple cessió administrativa de la gestió, sinó d'una marcada autonomia fiscal que, ja des de mitjan segle XIII, permetia als dirigents ciutadans de taxar els béns —amb la confecció dels corresponents padrons de riquesa—, de decidir els cànon aplicables i d'efectuar les recaptacions. En cap lloc s'esmentava l'exigència de retre comptes als oficials reials, de manera que, des del primer moment, hi havia

⁶ Això no suposava necessàriament que la pressió fiscal real sobre la riquesa moble fos més elevada, ja que aquesta no sols depenia del cànon aplicat, sinó també de la determinació de la base imponible, aspecte aquest que no es regulava en el privilegi.

la possibilitat de recaptar més diners dels exigits pel monarca i de destinar aquestes sumes lliurement a altres despeses. Per a poder parlar d'un impost directe municipal —si es vol, de forma embrionària— només calia que fos una estructura estable. En aquest sentit, les anomenades contribucions veïnals, ja documentades abans de la regulació de 1252, responien, més aviat, a necessitats comunitàries de caràcter transitori i, per tant, no podien ser la base per a bastir un sistema fiscal permanent. La regularització de l'impost directe gestionat pel municipi, per contra, vingué determinada per les demandes de la peita reial. La Corona difícilment hauria permès la instauració d'una fiscalitat ordinària sobre el patrimoni que restava fora del seu control sense la contrapartida que representava la percepció d'un tribut com la peita. De fet, almenys des de 1255, la incidència d'aquesta exacció sobre les ciutats i viles de la Corona era ja anual, encara que les col·lectes tenien una periodicitat triennial. Això volia dir que la peita, com a impost directe dins l'esfera estrictament veïnal, va adquirir des de l'inici un caràcter ordinari i permanent, lligat a les rendes patrimonials de la Corona. Ara bé, aquesta lligam, que tenia a veure sobretot amb la justificació de l'impost, no anul·lava l'absoluta autonomia fiscal del municipi. En aquest sentit, mai no hi hagué una veritable *recaptació* de la peita reial, sinó que el pagament d'aquest tribut l'efectuaven les autoritats locals com un capítol més de les despeses comunitàries, i que amb la seua fixació en 1329 quedaria, a més a més, fossilitzat.⁷ L'únic impost directe que es recaptava en el país era, doncs, la peita municipal. I, de manera ben significativa, les contribucions directes extraordinàries —motivades per subsidis o per necessitats comunals— rebran una denominació diferent: «cabeçatges» si es tractava de quotes indiferenciades i «talles» quan, de la mateixa manera que la peita ordinària, eren proporcionals a la riquesa dels contribuents.

L'establiment d'un impost directe que, de manera regular, gravava —almenys en principi— el patrimoni de tots els habitants d'una ciutat o vila i que, en la pràctica, restava en mans de les autoritats municipals obria les portes al conflicte. Des del punt vista de l'organització territorial, els

⁷ Vid. P. J. TARAÇONA: *Institucions dels Furs i Privilegis del Regne de València*. València, 1580 (ed. facsímil, València, 1976), p. 98.

plets entre les ciutats reials i les aldees i alqueries del seu terme se succeïren fins ben entrat el segle XIV.⁸ En general, les comunitats rurals subordinades pretenien participar, juntament amb els dirigents del nucli urbà, en les taxacions i la col·lecta d'un impost municipal que havien de pagar però sobre el qual tenien un escàs control. Ara bé, la conflictivitat més aguda, i que més rastre documental ha deixat per al segle XIII, era la relativa als estaments privilegiats. D'entrada, els béns de nobles i eclesiàstics que, tot i estar situats dins del terme de les ciutats reials, provenien de donacions directes de la Corona restaven francs de l'impost. En canvi, tal com s'havia establert en els privilegis de 1246 i 1252, les terres i altres immobles que foren repartides a ciutadans, tot i que posteriorment haguessen estat adquirides per titulars privilegiats, restaven obligades a pagar la peita. Aquesta disparitat de situacions, no cal dir-ho, afavoria els enfrontaments. Les autoritats municipals s'esforçaven per fer contribuir, sense aturar-se en distincions, tots els nobles i eclesiàstics heretats dins del seu terme, mentre que aquests sectors privilegiats s'hi resistien, fos quin fos l'origen del seu patrimoni. La tendència cap a l'enfranquiment, però, es veia afavorida amb un privilegi de 1267 —confirmat en 1283— que eximia de pagar la peita qualsevol ciutadà que disposàs de cavall i armes.⁹ Per la seua banda, els cavallers de llinatges aragonesos, aprofitant les dificultats del regnat de Pere el Gran, aconseguiren de la Corona el reconeixement a títol personal del Fur d'Aragó i, amb ell, la franquícia del pagament de la peita. Finalment, en 1329 la jurisdicció alfonsina reconeixia als cavallers que s'acollissen al Fur de València l'exempció de l'impost directe, i per aquest motiu, per compensar la reducció dels contribuents, es fixava el muntant de la peita que el municipi lliurava a la Corona.¹⁰ L'afer, però, no tingué encara una solució

⁸ Era el cas de Morella i les seues aldees, de les alqueries del terme d'Alzira i de la vila de Peníscola respecte a Vinaròs i Benicarló, *cf.* J. PUIG: «El Libro de Privilegios de Catí», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, X (1929), pp. 335-338, XII (1931), p. 118, XIII (1932), pp. 237-241 i XIV (1933), pp. 342-343; J. M. PARRA: *Los pergaminos de la Cancillería Real del Archivo Municipal de la ciudad de Alzira*. Alzira, 1984, doc. núm. 21; E. GUINOT: *El Libro de Privilegios de Peníscola, Vinaròs i Benicarló*. Vinaròs, 1991, pp. 167-174.

⁹ *Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, *cit.*, priv. núm. 68 de Jaume I, ff. 20v-21r, pp. 100-101 i priv. núm. 25 de Pere el Gran, f. 34r, p. 127. Val a dir que l'enfranquiment de la peita reial, en realitat, era l'enfranquiment de la municipal, ja que no hi havia impostos reials recaptats dels contribuents directament per la Corona, sinó que totes les col·lectes les efectuava el propi municipi.

¹⁰ *Cfr.* S. ROMEU: «Los Fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: «jurisdicción alfonsina»», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XLII (1972), pp. 75-107.

definitiva i, en aquest sentit, el conflicte latent entre les autoritats municipals i els cavallers assentats en les ciutats i viles reials seria un dels factors implicats en la guerra de la Unió de mitjan segle XIV.¹¹ Tota aquesta conflictivitat, en definitiva, afectava un nombre molt reduït de contribuents i, de fet, la peita no tingué massa dificultats per a consolidar-se com l'impost directe municipal, i no sols en les viles reials sinó també en les poblacions senyoriales d'arreu del país.

Un impost sobre el consum: les cises

Si els orígens de l'impost directe dels municipis valencians es trobaven estretament vinculats a la gestió del tribut reial, l'aparició de la fiscalitat indirecta, de cronologia més tardana, estava lligada a la nova fiscalitat d'Estat. Per tal de recaptar aquest impost públic —subsidis aprovats per les Corts o exigits directament pel monarca— s'autoritzava temporalment les ciutats a imposar gravàmens indirectes sobre el consum. El municipi actuava, així, com un veritable intermediari fiscal, és a dir, organitzava la col·lecta de les cises i lliurava a l'administració reial la contribució assignada. Aquesta relativa autonomia de les autoritats locals possibilitava que, més enllà de la satisfacció de les exigències reials, una part de la recaptació pogués destinar-se a altres finalitats comunitàries. De fet, ja en les primeres cises documentades, concedides a finals del segle XIII a municipis concrets per a finançar les seues fortificacions, s'indicava explícitament que els magistrats podien invertir les sumes recaptades «*in omnibus aliis necessitatibus dicte ville*». ¹² A aquesta disponibilitat s'afegia una àmplia autonomia de gestió: els municipis podien modificar les taxes, designar lliurement els col·lectors i no n'havien de retre comptes als oficials reials.

Simultàniament a la concessió d'aquestes cises relacionades amb les necessitats defensives locals, ¹³ a les darreries del Dos-cents l'impost indirecte

¹¹ Cfr. M. RODRIGO: «La Unión valenciana y sus protagonistas», *Ligarzas*, 7 (1975), p. 133-166.

¹² Era el cas de Gandia i Pego en 1288 i 1291, respectivament, on s'assenyalava que aquestes cises havien d'ajustar-se a la que llavors es percebia a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, reg. 75, f. 51v i reg. 83, f. 110v.

¹³ Aquesta mena d'imposicions es continuarien concedint a municipis del sud del país, com Oriola, Guardamar i Elx, a inicis del segle XIV, vid. M. T. FERRER I MALLOL: *Organització i defensa d'un territori fronterer. La Governació d'Oriola en el segle XIV*. Barcelona, 1990, pp. 321-323 i 416-417.

es convertia en un nou mecanisme de recaptació dels subsidis de la Corona. A les Corts generals de Montsó de 1289 es va acordar, per primera vegada, que el subsidi demanat pel rei seria reunit a través d'una cisa establerta en tots els municipis dels braços reial i eclesialístic del País Valencià.¹⁴ El recurs eventual a l'impost indirecte va continuar durant el canvi de segle,¹⁵ però la capacitat de decisió fiscal de les ciutats, que ja s'havia afirmat per a l'impost directe des de mitjan segle XIII, en el cas de les cises estava restringida pel poder reial. La seua implantació exigia, en cada ocasió, l'autorització explícita, el temps de vigència era limitat i la incidència irregular i directament vinculada al ritme de les demandes extraordinàries de la Corona. Per tant, en aquesta època, encara que la gestió era responsabilitat de les autoritats locals, les cises no constituïen un impost plenament municipal. Va ser l'esforç bèl·lic desenvolupat durant la primera meitat del segle XIV, des de les campanyes mediterrànies a la guerra de Castella, el factor determinant de la consolidació de les cises com un pilar de la fiscalitat local.¹⁶ L'encadenament dels subsidis, en la pràctica, suposava la perpetuació, any rere any, de l'impost indirecte autoritzat per a la seua percepció. Per altra part, la urgència de les demandes pecuniàries de la Corona, impossible de satisfer amb el producte d'unes taxes sobre el consum de lenta recaptació, obligava a recórrer al crèdit per a reunir les sumes exigides. De fet, en realitat les cises s'invertien en el pagament dels interessos i en l'amortització del deute públic.

¹⁴ En setembre de 1290 la Corona exigia als municipis reials i als senyors eclesialístics el lliurament de les quantitats assignades «*ratione auxilii sive cise*», ACA, C, reg. 82, f. 67r-v. Tot i que es desconeix el temps de vigència d'aquest impost, sí que pot assegurar-se que el donatiu encara estava renuint-se en octubre de 1291, ACA, C, reg. 90, f. 89r.

¹⁵ En 1315 s'estava cobrant una cisa a València i altres poblacions reials destinada a finançar una armada, *cfr.* J. V. GARCÍA MARSILLA-J. SÁIZ, «De la peita al censal. Finanzas municipales y clases dirigentes en la Valencia de los siglos XIV y XV», en M. SÁNCHEZ-A. FURIÓ (eds.): *Corona, municipios i fiscalitat...*, cit., p. 310.

¹⁶ Sobre el procés de construcció de les fiscalitats municipal i d'Estat durant aquest període decisiu *vid.* M. SÁNCHEZ: «La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356)», en *Europa en los umbrales de la crisis (1250-1350)*. Pamplona, 1995, pp. 393-482 i *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Girona, 1995, especialment les pp. 89-134 i M. SÁNCHEZ-P. ORTÍ: «La Corona en la gènesis del sistema fiscal municipal en Cataluña (1300-1360)», en M. SÁNCHEZ-A. FURIÓ (eds.): *Corona, municipios i fiscalitat*, cit., pp. 233-278.

Aquest cicle fiscal es va iniciar, per a finançar la conquesta de Sardenya, amb els donatius demanats a les viles reials en 1321.¹⁷ Ben aviat, mentre encara estaven recaptant-se aquelles cises, les Corts de 1329 atorgaven un subsidi general amb motiu de l'expedició contra Granada¹⁸ i, a penes acabada la col·lecta de les *imposicions*, en 1340 se n'establien de noves.¹⁹ La major part de les viles reials, tres anys després, tornaven a recaptar impostos indirectes per a respondre a un altre subsidi i en 1349, ara amb nombroses poblacions senyoriales, havien de recórrer de nou a aquest expedient fiscal per a satisfer les sancions imposades per la Corona arran de la guerra de la Unió.²⁰ Aquesta successió de donatius i cises generals — entre les quals s'intercalaven ben sovint concessions particulars a determinades municipis—²¹ continuaria amb els Parlaments dels primers anys cinquanta,²² però va ser a partir de les Corts generals de 1362 quan les *imposicions* quedaren circumscrites a l'àmbit estrictament municipal.

Des d'aquell moment, els subsidis concedits per les Corts es recaptarien mitjançant les recent creades *generalitats* —un nou impost

¹⁷ *Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, cit., priv. núm. 1 d'Alfons el Benigne, ff. 78-79r, pp. 215-217 i J. HINOJOSA-J. A. BARRIO: «Las sisas en la Gobernación de Orihuela durante la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), pp. 537-538.

¹⁸ Aquest donatiu es va concretar en 2.250.000 sous, una quantitat exorbitant que gairebé multiplicava per cinc tots els ingressos anuals del Reial Patrimoni en aquells moments, cfr. P. BOFARULL I MASCARÓ: *CO.DO.IN. Rentas de la Antigua Corona de Aragón*. Barcelona, 1871, XXXIX, pp. 87-126. Les cises aprovades en les Corts es percebrien durant sis anys, vid. M. SÁNCHEZ: «La contribución valenciana a la cruzada granadina de Alfonso IV de Aragón (1327-1336)», *I Congreso de Historia del País Valenciano*. València, 1980, II, pp. 579-598; J. M. PARRA: *Los pergaminos de la Cancillería Real...*, cit., doc. núm. 16.

¹⁹ Cfr. J. MARTÍNEZ ALOY: *La Diputación de la Generalidad del Reino de Valencia*. València, 1930, pp. 128-137 i M. R. MUÑOZ POMER: *Orígenes de la Generalidad Valenciana*. València, 1987, pp. 47-52.

²⁰ El donatiu i les imposicions de 1343 en Arxiu del Regne de València (ARV), Alpont, Pergamins, núm. 26. Sobre les cises autoritzades com a conseqüència de la guerra de la Unió vid. J. M. PARRA, *Los pergaminos de la Cancillería Real...*, cit., doc. núm. 25; E. GUINOT: *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa (siglos XIII-XIV)*. Castelló, 1986, p. 236 i l'article de Juan Vicente García Marsilla en aquest mateix dossier.

²¹ D'aquesta manera, en la pràctica, les cises tendien a esdevenir un gravamen regular, cfr. J. HINOJOSA-J. A. BARRIO: «Las sisas en la Gobernación de Orihuela ...», cit., p. 538; J. V. GARCÍA MARSILLA-J. SÁIZ, «De la peita al censal...», cit.

²² Les cises que es percebien en 1354 en totes les ciutats i viles reials provenien de les concessions generals i particulars atorgades en aquests Parlaments amb motiu de la revolta sarda, vid. ACA, C, reg. 1.540, ff. 57r-62r i J. M. PARRA, *Los pergaminos de la Cancillería Real...*, cit., doc. núm. 27.

indirecte sobre la producció tèxtil i la circulació de mercaderies—,²³ alhora que el monarca facultava les viles reials a establir cises sense autorització prèvia.²⁴ D'aquesta manera es definien nítidament els límits de la fiscalitat estatal i de la municipal. D'una banda, les generalitats —juntament amb els *compartiments*, una altra forma d'impost directe— serien gestionades per uns administradors permanents designats per les Corts, que conformarien posteriorment la Diputació de la Generalitat. D'altra, les cises romandrien definitivament dins l'esfera dels municipis, ja que aquests no sols podien imposar-ne de manera autònoma, sinó que n'adquirien la jurisdicció amb potestat de fer contribuir a tothom sense cap exempció. A més, si en les concessions inicials aquestes taxes només afectaven el consum de determinats aliments bàsics —cereals i carn—, el seu ventall anà ampliant-se progressivament, en incloure nous articles —vi i manufactures tèxtils— i aplicar-se tarifes diferenciades segons les varietats d'un mateix producte. D'aquesta manera, a finals del segle XIV, pot dir-se que cap article de consum domèstic no escapava a l'omnipresent fiscalitat indirecta municipal. Per últim, les recaptacions de les cises, deslligades ja del pagament de subsidis reials, es destinarien a despeses comunitàries, en especial al deute públic provocat per les reiterades demandes de la Corona.

Aquesta culminació del procés de municipalització de les cises es referia especialment a les ciutats i viles reials, ja que els privilegis emanats de les Corts de 1362 afectaven només aquestes poblacions. Tanmateix, les concessions particulars de cises a alguns municipis reials se succeïren durant les dècades següents i la Corona fins i tot continuava exercint un estret control sobre aquest impost.²⁵ Per altra part, aquest model de fiscalitat mu-

²³ Vid. M. R. MUÑOZ POMER: *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, cit., pp. 57-88.

²⁴ La concessió data del 16 de gener de 1363, *Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, cit., priv. núm. 96 de Pere el Cerimoniós, ff. 130v-131r, pp. 320-321. Sobre les disposicions d'aquestes Corts relatives al conjunt de regnes de la Corona, vid. P. VERDÉS «A propòsit del 'Privilegi general' per recaptar imposicions atorgat per Pere el Cerimoniós (1363)», *Miscel·lània de Textos Medievals*, 8 (1996), pp. 231-248.

²⁵ El monarca podia ordenar la investigació de la col·lecta de cises no autoritzades i inclús arribar a imposar sancions econòmiques als municipis, vid. J. SÁNCHEZ ADELL: «Castellón de la Plana bajo Pedro el Ceremonioso. 1335-1387 (Aportación de documentos inéditos)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXIII (1987), pp. 530-532 i J. NICOLAU: *Pàgines de la història de Benaguasil*. Benaguasil, 1990, pp. 27-30. Sobre la concessió de cises durant la segona meitat del segle XIV, cfr. J. HINOJOSA-J. A. BARRIO: «Las sisas en la Gobernación de Orihuela...», cit., pp. 540-541; J. A. del POZO: *Prohoms i camperols. Espai agrari i poder local en Vila-real (1362-1386)*. Vila-real, 1995, pp. 71 i 83.

nicipal, recolzat per la monarquia, aniria difonent-se arreu del país. La concessió, per part de la Corona, de la facultat d'imposar cises als municipis situats fora del reialenc xocaria ben prompte amb la resistència dels senyors. Ara bé, no es tractava d'una oposició a la introducció de l'impost indirecte, sinó més aviat de reafirmar la seua jurisdicció sobre els propis vassalls. Una volta reconeguda pel poder reial la potestat dels senyors per a autoritzar als seus municipis l'establiment de cises, un procés que es consolidaria entrat ja el segle XV,²⁶ la fiscalitat indirecta esdevindria també una peça fonamental de les finances de les viles senyoriales.²⁷

Tant als municipis reials com als senyoriales, la consolidació de les cises responia a unes necessitats financeres derivades de l'elevat grau d'endeutament forçat per les exigències fiscals de la Corona. El producte de les imposicions es destinava, així, al pagament dels interessos i a la devolució dels capitals manlevats, però aquesta vinculació entre endeutament i impost indirecte es faria més estreta i, sobretot, permanent en esdevenir els censals i violaris la modalitat de crèdit predominant. En efecte, va ser a mitjan segle XIV quan l'asfíxia financera de les hisendes locals, provocada per les campanyes mediterrànies i aguditzada per la guerra de Castella, obligà a la reconversió dels antics préstecs a curt termini en deute públic consolidat amb un interès molt més reduït.²⁸ Fer front a les pensions censalistes

²⁶ Cfr. R. FERRERO: *La hacienda municipal de Valencia durante el reinado de Carlos V*. València, 1987, p. 152.

²⁷ Un exemple dels conflictes generats per la concessió de les cises a finals del segle XIV es pot seguir en A. L. JAVIERRE: *Privilegios reales de la Orden de Montesa en la Edad Media*. Madrid, 1945, doc. núm. 515 i ss. Sobre l'establiment d'imposicions en altres viles senyoriales, cfr. L. FULLANA, *Historia de la villa y condado de Concentaina*. València, 1920, pp. 160, 189 i 190; ARV, Sogorb, Pergamins, núms. 10, 14, 15 i 18.

²⁸ Els primers censals municipals al País Valencià daten de la dècada de 1350, cfr. A. FURIÓ: «Crédito y endeudamiento: el censal en la sociedad rural valenciana (siglos XIV y XV)», en E. SARASA-E. SERRANO (eds.): *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX)*. Saragossa, 1993, p. 515. La consolidació definitiva del deute tingué lloc a la ciutat de València en 1366, *vid. J. V. GARCÍA MARSILLA-J. SÁIZ*: «De la peita al censal...», *cit.*, pp. 325-326. Aquest procés, per al conjunt de les ciutats i viles del país, havia conclòs també cap a 1370, *vid. J. A. del Pozo*: *Prohoms i camperols...*, *cit.*, p. 71-73; A. FURIÓ-F. GARCIA, «La economía municipal de Alzira a fines del siglo XIV según un libro de cuentas de 1380-1381», en *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI*. Madrid, 1985, II, pp. 1.611-1.633; V. OLASO, «L'endeutament censal a la vila de Gandia durant la Baixa Edat Mitjana», *Ullal*, 11 (1987), pp. 51-64.

suposava, doncs, prolongar indefinidament la recaptació de les cises,²⁹ de manera que el caràcter estructural de l'endeutament confirmava definitivament l'impost indirecte com una de les bases de la fiscalitat municipal, fins al punt que a finals del segle XIV havia igualat —o superava— el muntant de les recaptacions de la peita.³⁰

* * *

La fiscalitat municipal no naix al País Valencià com a resultat d'un lent procés de maduració sinó que apareix lligada, des del primer moment, a la constitució mateixa del municipi. De fet, mai no hi hagué un període en què els ingressos de les hisendes locals provinguessen de recursos —de naturalesa patrimonial o senyorial— diferents a l'impost. Tot al contrari, en el context definit per la creació de l'Estat sorgit amb la conquesta del segle XIII, els municipis valencians naixien dotats d'una fiscalitat pròpia i que ocupava un lloc clau en el conjunt de l'entramat fiscal que estava dissenyant la Corona. La precoç aparició de formes de contribució directa exclusivament veïnals no assegurava per ella mateixa la constitució d'un sistema fiscal estable. Va ser la necessitat de satisfer regularment el tribut reial, i no tant atendre unes eventuais despeses comunitàries, el factor decisiu per a la instauració i consolidació de l'impost directe com el primer pilar de la fiscalitat municipal. Ara bé, aquesta vinculació inicial no comprometia la titularitat estrictament municipal de l'impost directe. El municipi registrava els béns sotmesos a la contribució, establia les bases imposables, decidia les taxes que devien aplicar-se cada any, organitzava la col·lecta i gestionava les recaptacions sense haver-ne de retre comptes als oficials de la Corona. D'altra banda, aquesta autonomia, no sols convertia les institucions locals

²⁹ Ja en 1346, almenys a la ciutat de València, aquesta vinculació entre cises i deute públic era una realitat, *cfr.* M. RODRIGO: «La Unión valenciana...», *cit.*, p. 140. Finalment, aquest lligam quedaria sancionat legalment i amb caràcter general en els privilegis de 1363 emanats de les Corts de Montsó, *cfr.* *Aureum Opus Privilegiorum Civitatis...*, *cit.*, priv. núm. 96 de Pere el Cerimoniós, ff. 130v-131r, pp. 320-321 i P. VERDÉS: «A propòsit del 'Privilegi general' per recaptar imposicions...», *cit.*

³⁰ *Cfr.* A. FURIÓ-F. GARCIA, «La economia municipal de Alzira...», *cit.*; J. A. del POZO: *Prohoms i camperols...*, *cit.*, pp. 69-70; A. J. MIRA: *Fiscalidad real y finanzas municipales. Las bañías del sur del País Valenciano a finales de la Edad Media (1378-1530)*. València, 1994, tesi doctoral, II, pp. 733-739; P. VICIANO: *Poder municipal i grup dirigent local al País Valencià. La vila de Castelló de la Plana (1375-1500)*. València, 1994, tesi doctoral, II, pp. 555-563.

en un agent d'innovació de les tècniques fiscals, sinó que les dotava d'un veritable poder polític.

L'impost indirecte, d'aparició més tardana i establert sobre el consum, pel contrari, estava sotmès a un control estricte per part de la Corona. Lligat des d'un principi als orígens de la fiscalitat d'Estat, els municipis, en la pràctica, no adquiriren mai la capacitat de decidir autònomament aspectes fonamentals com eren determinar la gamma de productes gravats i les tarifes imposades. És més: fins a la dècada de 1360, els magistrats locals ni tan sols podien disposar lliurement del producte de les recaptacions, atès que es trobaven consignades per a fer front als donatius reials i al deute que aquests generaven. Només va ser a partir d'aquell moment quan l'impost indirecte sobre el consum s'integrà plenament en l'esfera municipal, en desvincular-se dels subsidis i quedar a plena disponibilitat de les autoritats locals. Fou també aleshores quan es creà un nou instrument al servei de la fiscalitat estatal —les *generalitats*— sota el control directe de les institucions polítiques centrals, de manera que, per primera volta, la punció fiscal de l'Estat requeria sense mediacions sobre cada contribuent. En efecte, fins que no s'havia bastit aquest nou sistema impositiu, la fiscalitat pública, en el sentit estricte del terme, havia estat només la municipal, ja que els contribuents, en realitat, no pagaven la peita al monarca ni les cises a les Corts. El rei no percebia, en el cas de la peita, un impost directe sinó un tribut, i en el de les cises, no recaptava un impost indirecte sinó un subsidi. Fins a les darreries del segle XIV, el municipi havia estat, doncs, l'única institució capaç de construir un sistema fiscal propi al País Valencià.

Aquest procés de construcció, que va implicar la superposició de successius mecanismes d'exacció fiscal, es va articular en diverses etapes caracteritzades per l'hegemonia d'una determinada modalitat impositiva. Fins al 1290 la fiscalitat municipal estava constituïda exclusivament per l'impost directe, un impost que encara seguiria sent predominant fins els anys vint del segle XIV. A partir d'aquest moment, especialment a la ciutat de València i als nuclis més urbans del país, les contribucions indirectes sobre el consum, que ja havien aparegut esporàdicament a la fi del segle XIII, començaren a tenir una incidència cada vegada major. Seria ja en la segona meitat del Tres-cents, en esdevenir les cises un impost plenament municipal, quan la tributació indirecta es convertiria en una base fonamental de les finances locals al costat de la peita i fins i tot per damunt d'aquest

impost directe. Ara bé, malgrat la complexitat i la capacitat extractiva d'aquest sistema fiscal, la pressió de l'Estat, tant pel volum de les seues demandes com per la urgència amb que s'exigien, forçava els municipis a l'endeutament, i d'aquesta manera el censal s'integrava amb caràcter estructural dins les hisendes locals. Així, cap a 1370 havia quedat constituït definitivament un sistema fiscal i financer que, en els seus trets essencials, perduraria fins el segle XVIII.

Aquesta incorporació de nous recursos fiscals no responia solament a la pròpia dinàmica interna del municipi, sinó més aviat era resultat d'una remodelació d'abast general determinada per les creixents necessitats financeres de la Corona. Això requeria, però, la col·laboració de les oligarquies locals, que precisament per la importància assolida pels municipis dins l'entramat institucional del regne, havien esdevingut un component decisiu de la societat política del país. Darrere d'aquestes innovacions hi havia un progressiu esgotament dels expedients fiscals engegats per satisfer les demandes reials. Si a finals del segle XIII, des del punt de vista de la Corona, l'impost directe municipal havia exhaurit les seues possibilitats com a mecanisme de recaptació de les peticions, a mitjan Tres-cents les cises tampoc asseguraven ja la col·lecta dels subsidis aprovats per les Corts. Tant la implantació d'una veritable fiscalitat estatal —les generalitats— com, dins l'àmbit del municipi, la consolidació del deute públic foren, doncs, la resposta al bloqueig de la fiscalitat municipal per a fer front a les exigències econòmiques de l'Estat. La instauració de l'impost indirecte i el recurs al crèdit, per altra banda, afavorien els interessos de les èlits urbanes. En efecte, una agudització de la pressió fiscal directa, a més de poder provocar una resistència social generalitzada, sobretot anava en detriment d'aquests grans contribuents. Les cises, en gravar el consum de productes bàsics, permetien alleujar les càrregues sobre el patrimoni i transferir l'esforç fiscal a les classes populars. És més: el sistema de recaptació emprat, l'arrendament a curt termini, creava les condicions per al desenvolupament d'un lucratiu mercat de gestió fiscal monopolitzat pels sectors dominants locals. Al seu torn, al costat d'aquest negoci especulatiu, les èlits urbanes trobaven en el mercat del deute públic l'oportunitat d'invertir importants capitals des d'una estratègia rendista. La fiscalitat municipal, l'única capaç de gravar eficaçment la riquesa i el consum bàsic del conjunt de la població, s'havia construït, en realitat, com un instrument al servei de la Corona i de les oligarquies locals.